

PRARASTO PASAULIO VAIZDAS „PRŪSIJOS ĮDOMYBĖSE“

PRETORIJUS, Matas. *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla = Deliciae Prussicae, oder Preussische Schaubühne*. T. V: *VIII knyga: Senovės prūsų valstybė; IX knyga: Pokyčiai Prūsijoje*. Parengė Ingė LUKŠAITĖ, Vilija GERULAITIENĖ, Sabina DREVELLO, Jonas KILIUS, Tomas VETEIKIS, Jürgen BUCH. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2019. – 936 p. ISBN 978-609-8183-62-7

Egidijus Miltakis

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

217

Naujausio, penktojo, klaipėdiškio Mato Pretorijaus (~1635–1704) istorinio veikalio „Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla“ tomo skaitytojams teko ganėtinai ilgai laukti, nors jo rengimo publikacijai darbai prasidėjo dar 2008 m. Vis dėlto ilgas laikotarpis tarp atskirų tomų pasirodymo (ketvirtasis leidinio tomas pasirodė dar 2011 m.), taip pat sudėtingi šios veikalo rengimo iššūkiai, kuriuos leidinio sudarytoja Ingė Lukšaitė glaustai aptarė leidinio pratarmėje, neturėjo įtakos šaltinio parengimo (techninio ir mokslinio) spaudai kokybei, o publikacijų serija išlaikė vientisumą ir tolygumą.

Išskirtini keli aspektai, leidžiantys kalbėti apie naują „Prūsijos įdomybių“ publikavimo etapą. Pirmiausia tai pirmas veikalio tomas, rengiamas ne Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje saugomo rankraščio pagrindu. Paties M. Pretorijaus surašytas rankraštis, „Prūsijos įdomybių“ leidėjų įvardijamas trumpiniu MSA, yra patikimiausias ir labiausiai autoriaus mintį atskleidžiantis tekstas, bet jis apima tik pirmąsias veikalio knygas (I–VII knygas). Tad šį kartą leidėjai turėjo naudotis XVIII a. pabaigos „Prūsijos įdomybių“ nuorašu, įvardijamu MSB, saugomu Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriuje. I. Lukšaitė ir jos pagalbininkai jau pirmajame tome aptarė svarbiausius „Prūsijos įdomybių“ rankraščius, nustatė jų sukūrimo aplinkybes, išsiaiškino MSA ir MSB tekstų suderinamumo laipsnį¹. Abiejų rankraščių palyginimas atskleidė, kad MSB autorius savo rankraštį rašė, prieš akis turėdamas MSA, tad galima teigti, kad MSB yra gana tiksli MSA kopija. Rankraščiuose užfiksuoti tekstai turiniu beveik nesiskiria, todėl „Prūsijos įdomybių“ leidėjai MSA tekste pasitaikančias trūkstamas vietas užpildydavo MSB tekstu.

Antra, leidėjai, pradėdami naują „Prūsijos įdomybių“ publikavimo etapą, nors ir tikėdami MSB patikimumu perteikiant neišlikusią MSA teksto dalį, sąmoningai pasirinko sunkesnį kelią. Norint nepalikti abejonių dėl abiejų rankraščių teksto turinio identiškumo, buvo at-

¹ LUKŠAITĖ, Ingė. Matas Pretorijus – Prūsijos kultūros istorikas: gyvenimas, veikla ir mokslinė kūryba. In PRETORIJUS, Matas. *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla = Deliciae Prussicae, oder Preussische Schaubühne*. T. I. Parengė Ingė LUKŠAITĖ, Vilija GERULAITIENĖ. Vilnius, 1999, p. 60–83.

liktas išsamus pasirinktų MSA ir MSB teksto vietų palyginimas, jo rezultatų analizė. Tyrimo metodika ir analizės rezultatai išsamiai papasakoti knygos skyriuje „Mato Pretorijaus rankraščio *Prūsijos įdomybės* aštuntosios ir devintosios knygų kopijų patikimumo tyrimas“. Tyrimo metu buvo analizuojami 400 pastebėtų skirtumų ketvirtojoje ir septintojoje abiejų rankraščių knygose (po 200 skirtumų kiekvienoje knygoje). Nustatyta, kad kopijuotojo padaryti keitimai originalo tekste nėra esminiai – kopijuotojas taisė pirminio rankraščio rašybą pagal savo laikmečio normas, šiek tiek normino linksniavimą ir asmenavimą, taisė korektūros klaidas, privelė ir savų. Pastebėti neatitikimai nekeičia teksto turinio ir struktūros, neiškraipo M. Pretorijaus norimos perteikti minties, tad MSB rankraščio naudojimas tolesnei „Prūsijos įdomybių“ leidybai rizikos nekelia.

Trečia, naujo etapo pradžią rodo ir penktojo tomo turinys. Šį, kaip pats savo kūrinių vadino autorius, „kuklaus darbo“, „veikalėlio“ ar „naivių raštų“, tomą sudaro dvi knygos – aštuntoji knyga „Senovės prūsų valstybė“ ir devintoji knyga „Pokyčiai Prūsijoje“. M. Pretorijaus veikalo I–VII dalyse dėmesys buvo skiriamas Prūsijos krašto geografiniams ypatumams, Prūsijoje gyvenusių tautų ir prūsų tautos atsiradimo bei kilmės istorijoms, senajai prūsų religijai ir krikščionių tikėjimo Prūsijoje raidos istorijai. Penktasis tomas pradeda Prūsijos (kaip prūsų gyvento regiono, Vokiečių ordino valdų, Prūsijos kunigaikštystės) vidaus ir užsienio politinės istorijos apžvalgą, kuri per atskirą Prūsijos visuomenės aspektų istorinės raidos tyrimą tęsiama ir vėlesniuose (dar neišleistuose) tomuose – šeštame (Prūsijos teisės raidos istorija, senųjų prūsų karyba, senųjų prūsų visuomenės struktūra, gyvenama ir ūkis) ir septintame (Prūsijos monetos, prūsų kalba, Vokiečių ordino politinė istorija, Prūsijos kunigaikštystės luominės santvarkos apžvalga).

Ilgą laiką įgyvendinamas „Prūsijos įdomybių“ leidybos projektas jau turi susiformavusią ir kiekviename tome išlaikomą rankraščio pristatymo, perteikimo ir apipavidalinimo struktūrą. Kaip įprasta, čia randame I. Lukšaitės parengtą įvadą, rankraščio skelbimo nuostatus, „Prūsijos įdomybių“ tekstą originalo kalba su paraleliniu teksto vertimu į lietuvių kalbą. Detalūs I. Lukšaitės parengti dalykiniai komentarai, taip pat trumpinimų ir ženklų sąvadas, išsamios asmenvardžių, geografinių vardų ir etnonimų rodyklės padeda nepasiklysti šiame didžiuliam, 936 puslapių apimties, leidinyje.

Įvade I. Lukšaitė glaustai primena skaitytojams M. Pretorijaus biografijos faktus, apibrėžia jo mokslinės veiklos ir jos rezultatų išskirtinumą autoriaus gyvenamojo laikotarpio kontekste. Iš gausaus XVI–XVII a. Prūsijos istorikų būrio I. Lukšaitė išskiria keturias asmenybes – Simoną Grunau (m. 1530/1531), Kasparą Henenbergerį (1529–1600), Joną Bretkūną (1536–1605) ir patį M. Pretorijų. Iš kitų to meto Prūsijos istorikų šį ketvertą išskiria jų darbuose skiriamas dėmesys etninių prūsų istorijai, kultūrai ir pagoniškajai religijai. Vokiečių ordino istoriografijos tradicijoje ir daugelyje nuo XV a. vid. pagreitį įgavusios lokalinės istoriografijos Prūsijos tradicijos atstovų kūrinių prūsai nekeldavo didesnio susidomėjimo; dažniausiai jie likdavo Prūsijos krikščioniškosios istorijos tyrimo paraštėse. I. Lukšaitės išskirtų autorių kūriniuose

prūsai pagaliau tapo savarankišku tyrimo objektu: jiems pradedamas skirti didelis dėmesys, gilnamasi į prūsų praeitį, siekiama rekonstruoti kuo detalesnį jų pagoniškosios praeities paveikslą. Šis ketvertas taip pat išsiskiria ir tuo, kad kiekvienas jų jau-tė didesnę ar mažesnę empatiją prūsams, stengėsi užfiksuoti kuo daugiau istorinės ir etnografinės informacijos apie jų akyse nykstančią senąją kultūrą.

Akivaizdi evoliucinė gija, jungianti šiuos keturis autorius, – S. Grunau buvo vienas pirmųjų vietinių Prūsijos istorikų, kurio kroniką galima laikyti pasakojimu ne apie Vokiečių ordino istoriją Prūsijoje, o apie Prūsijos krašto istoriją. Jis paliko platų ir detalių senųjų prūsų ikirikščioniškosios praeities paveikslą, kuris vėlesniems autoriams tapo tarsi tam tikru istorinio pasakojimo apie senuosius prūsus karkasu. Jį perėmė, naudojo ir savaip plėtojo, papildydami naujomis detalėmis ir savo samprotavimais, K. Henenbergeris ir J. Bretkūnas. M. Pretorijus puikiai žinojo visų jų darbus, jie jį formavo kaip istoriką, kreipė toliau žengti jų nužymėtomis tyrimų kryptimis, jų pasakojimai apie prūsų praeitį tapo jo išeities tašku, kuriant savitą prarasto pasaulio istorijos vaizdą „Prūsijos įdomybėse“.

Dar vienas M. Pretorijaus savitumą išryškinantis I. Lukšaitės pasakojimas – tai M. Pretorijaus lyginimas su Christophu Hartknochu (1644–1687). Domėjimasis prūsų kultūra ir praeitimi skatino jų kolegiską bendradarbiavimą, bet ilgainiui išryškino požiūrių į tyrimo metodus, šaltinius ir tikslus skirtumus. Norėdamas atkurti kuo tikslesnį ir detalesnį senųjų prūsų praeities paveikslą, M. Pretorijus nevengė daryti drąsių, dažnai (per) toli žengiančių samprotavimų, remdamasis šaltiniuose esančia, dažnai fragmentiška informacija ir savo laikotarpio baltų kultūros stebėjimo patirtimi. Noras užpildyti daugelį baltų dėmių senųjų prūsų istorijoje vertė M. Pretorijų prisiimti tokią riziką – pripažindamas, kad vienam ar kitam klausimui išsiaiškinti trūksta šaltinių, jis dažnai siūlo savo „neprimygtinę nuomonę“. M. Pretorijus plačiai, bet kartu nekritiškai, naudojosi ir S. Grunau kronikos informacija, neabejojo S. Grunau nurodytų šaltinių – Plocko prepozito Jaroslavo ir pirmojo Prūsijos vyskupo Kristijono kronikų – realumu, juose esančios informacijos objektyvumu. Ch. Hartknochiui senųjų prūsų praeitis ir kultūra rūpėjo labiau kaip būtinas aptarti pereinamasis Prūsijos istorijos etapas, iki prasidedant gerokai, istoriko nuomone, svarbesnei epochai – Vokiečių ordino valdymui. Ch. Hartknocho požiūris į šaltinius buvo daug atsargesnis – Jaroslavo ir Kristijono kronikas jis manė esant S. Grunau kūriniais, todėl juose esančią informaciją vertino kritiškai, įtartina žvelgė ir į paties S. Grunau kroniką, daugelį kronikininko žinių laikydamas jo fantazija. Tad palyginus su M. Pretorijaus siūlomą variantu, Ch. Hartknocho „Senajoje ir naujojoje Prūsijoje“ (*Alt- und Neues Preussen oder Preussischer Historien zwey Theile*, 1684) randamas senosios Prūsijos praeities vaizdas yra daug santūresnis.

Aštuntąją „Prūsijos įdomybių“ knygą – „Senovės prūsų valstybė“ – M. Pretorijus pradeda samprotavimais apie vadovavimo ir paklusnumo prielaidas bei priežastis. Žmonių bendruomenės, jo nuomone, išsilaiko tik dėl „geros tvarkos ir sąrangos“. Norint bendruomenėje palaikyti tvarią santalką, dėl žmonėms įgimtų teigiamų ir neigiamų savybių kažkas jiems turi vadovauti, o kiti vadovaujančiajam paklusti ir juo sekti. Va-

dovavimo pobūdis gali būti įvairus – paklūstama karaliui, giminei arba tautai, pagal tai valdymo forma skirstoma į monarchinę, aristokratinę ir demokratinę. Šios formos nėra inertiškos ir amžinos, laikui bėgant toje pačioje bendruomenėje jos gali kisti, keisti viena kitą. Išeidamas iš šio taško, M. Pretorijus, remdamasis senaisiais autoriais, samprotaudamas apie jų perduodamos informacijos patikimumą, pradeda išsamią Prūsijoje gyvenusių tautų ir prūsų valdymo formų analizę, pasakoja apie jų raidą. Istoriko nuomone, kaip ir daugelio kitų tautų prūsų paklusnumo valdžiai prielaida yra vienybės noras. Vienybei išlaikyti seniausias būdas, „tarsi gamtos įskiepytas“, buvo pagarbi baimė, pirmiausia tėvams, vyresniesiems broliams, o bendruomenės masė – išskirtiniams asmenims, kurie savo gerbtinu gyvenimo būdu ir elgesiu įgydavo pagarbą, garbę ir galiausiai baimę. Bet tarp iškilusių vietos valdovų *Panaiten* nesibaigėdavo žiaurūs ginčai ir konkurencija, tad vienybei palaikyti ir nesutarimams neutralizuoti prūsai išrinko ir ėmė paklusti Videvučiui (*Weidywutis*), kurio iškilimo aplinkybėms ir prūsų suvienijimo istorijai skirta dauguma aštuntosios knygos teksto.

M. Pretorijui Videvutis buvo realiai egzistavusi asmenybė, kurią liudija „solidžiausieji iš prūsų raštininkų“, pirmasis ir iškilusias prūsų kunigaikštis, jų valstybės įkūrėjas. Videvučio vardas, pasak istoriko, kilo iš prūsų žodžio, reiškiančio teisėję, arbitraž, tad ir knygos pasakojime didžioji Videvučio veiklos dalis skirta prūsams suvienyti malšinant jų ginčus, siūlant kompromisus, šalinant nesantaikos priežastis. M. Pretorijus detalai aprašo, kaip Videvutis, siekdamas prūsų darnos ir vienybės, priimdavo tai skatinančius įstatymus, keitė prūsų papročius ir gyvenimą. Vienybės tikslui prūsų valdovas taip pat pritaikė ir religiją, kuri tiek įstatymams, tiek paties Videvučio asmeniui suteikė sakralinį aspektą, padėjusi palaikyti žmonių paklusnumą, gąsdinant juos dievų bausme. Sėkminga Videvučio darnos politika leido sukurti plačią ir galingą prūsų valstybę, apėmusią Prūsiją, Lietuvą, Žemaitiją, Kuršą ir Livoniją. Perdavęs politinę valdžią savo patarėjui Pruteniui (prūsiškai reiškia *išminčius, protingas žmogus*), padedamas „sudinų“ – teisėjų kolegijos, save pasiskyręs vyriausiuoju dvasininku – kriviu, Videvutis vadovavo savo imperijai „kaip tikras monarchas“. Taip iš esmės buvo įtvirtintas teokratinis prūsų valstybės modelis, kai vélesnieji kriviai, nors ir nebūdami absoliučiai monarchai, savimi įkūnijo dievų valią, tad turėjo realią galią – jų valia buvo vykdoma besąlygiškai, o nepaklusnumas skaudžiai baudžiamas. Krivio reikšmė, jo sakraliu autoritetu paremtą politinę galią M. Pretorijus lygina su Romos popiežiaus padėtimi, Prūsijos karalius ir kunigaikščius – su Šventosios Romos imperijos ir Italijos kunigaikščiais, o prūsų kilminguosius prilygino jo laikmečio Vokietijos ir Prūsijos kilmingiesiems. Palyginus su ankstesniais autoriais, M. Pretorijaus Videvučio mitas yra daug labiau išplėtotas ir detalizuotas, turintis labai aiškių kultūrinio herojaus mito, kurio įvairius aspektus plačiai knygos įvade aptaria I. Lukšaitė, bruožų.

Krivio galia ir autoritetu vienijamą Prūsiją M. Pretorijus vaizdavo itin galinga valstybe, teigė, kad prūsai narsa mažai nusileido vokiečiams, ir susivienijusios prūsų žemės nebūtų turėjusios problemų įveikti Vokiečių ordiną, tačiau Ordinui prūsai vis dėlto pralaimėjo.

Prūsų žlugimą M. Pretorijus aiškina pirmiausia tuo, kad tiesiog „buvo atėjęs metas gerajai Prūsijos šaliai priimti krikščioniškąją religiją“, ir dėl Ordino pergalės reikėtų dėkoti Dievui, o ne žmonių drąsai ir protui. Kitas prūsų pavergimą nulėmęs veiksnys – prūsų susiskaldymas pavojaus akivaizdoje, savo jėgų pervertinimas ir Ordino jėgų neįvertinimas, puikybės apakintas mąstymas, kad kiekviena atskira prūsų gentis gali savarankiškai įveikti Ordino galią. Čia M. Pretorijus įžvelgė klastą velnio, kuris per vaidilutį prūsams įteigė, kad Vokiečių ordinas nėra toks stiprus, kad prieš jį reikėtų vienytis.

Devintojoje knygoje, pavadinimu „Pokyčiai Prūsijoje“, M. Pretorijus apžvelgia politinius pasikeitimus Prūsijoje nuo IX a. iki pat XVII a. pabaigos. Plačiai ir detalai aprašomi prūsų santykiai ir karai su lenkais iki Vokiečių ordino atvykimo (1, 2 ir 3 devintosios knygos skyriai), Vokiečių ordino atvykimo ir įsitvirtinimo Kulmo žemėje aplinkybės (4 skyrius), prūsų karų su Ordinu laikotarpis, pasibaigęs Prūsijos nukariavimu (5, 6, 8, 9 skyriai), Ordino karai su lietuviais (11 skyrius), su Pomeranija (12 skyrius). 13 knygos skyriuje („Kaip klestėjo valstybė, valdoma Ordino Prūsijoje, ir kaip ji pagaliau pradėjo smukti“) M. Pretorijus analizuoja Ordino sėkmės ir žlugimo priežastis, kurios labai panašios į prūsų iškilimo ir žlugimo priežastis. Vokiečių ordino „valstybei“ Prūsijoje labiausiai sekėsi tada, kai ją valdė protingi, drąsūs ir patyrę didieji magistras; tokios sėkmės laikotarpis, anot M. Pretorijaus, prasidėjo didžiojo magistro Ludolfo Königo von Wattzau (1342–1345) valdymo laikais ir pasibaigė Ulricho von Jungingeno (1407–1410) žūtimi Žalgirio mūšyje. Tada Ordino valdos pasižymėjo darna ir vienybe, kuri garantavo puikų valdymą, gerų įstatymų kūrimą, tvarką, sėkmingą finansinę politiką ir kt. Sužlugdė Ordiną, taip pat kaip ir senuosius prūsus, išpuikimas ir pernelyg didelės ambicijos, kai didysis magistras, pervertindamas Ordino jėgas ir nuvertindamas priešininkus (lietuvius ir lenkus), planavo įsitvirtinti ne tik Žemaitijoje, bet ėmė galvoti ir apie Kujavijos užėmimą, o tai jau buvo užmojis, kuriam „Dievas dar nebuvo pasirašęs“. Ordino nesėkmių pradžią istorikas sieja su pralaimėjimu Žalgirio mūšyje, tačiau dar labiau žlugimą pagreitino „viso blogio šaknis“ – Ordino visuomenės sluoksnių susiskaldymas į konfliktuojančias grupes (Ordino riterių, atvykusių iš skirtingų Vokietijos regionų, grupuočių konfliktai, riterių ir valdytojų nesutarimai, bajorų ir miestų vaidai su Ordino pareigūnais, stambioji bajorija prieš smulkiąją, Ordino didžiojo magistro autoriteto sumenkimas) ir prasidėję vaidai. Nesutarimai išaugo iki priešiškos Ordinui Prūsų sąjungos sudarymo (pasakojama 14 skyriuje), Trylikos metų karo, pasibaigusio Ordino valdų Prūsijoje skilimu į dvi dalis (15 skyrius), „Kunigų karo“ (17 skyrius), galiausiai Ordino valdų Prūsijoje transformacijos į kunigaikštystę (18 skyrius). Toliau tęsiamas pasakojimas apie vidaus gyvenimo procesus Prūsijos kunigaikštystėje (20 skyrius), Gdanskio karą su Danija ir XVI a. antrosios pusės konfliktus su Lenkijos karalyste (21 skyrius), 1626–1660 m. karą su Švedija (22 skyrius).

Devintojoje knygoje, skirtingai nei aštuntojoje, vyrauja chronologinis istorinės Prūsijos raidos pasakojimas. M. Pretorijaus samprotavimų ir interpretacijų nėra daug. Daug dėmesio šioje knygoje skiriama Prūsijos politinių institucijų struktūrai ir veiklai skirtingais

Prūsijos istorijos etapais aptarti. 10 skyriuje kalbama apie Ordino „valstybės“ Prūsijoje valdymo struktūrą, pareigūnus ir jų funkcijas, įvairias teisines procedūras, visuomenės sluoksnius, vyskupų vaidmenį, išorinio Ordino pavaldumo popiežiui ir Šventajai Romos imperijai ypatumus ir kt. Taip pat išsamiai apibūdinama Karališkoji Prūsija (16 skyrius), Albrechto Brandenburgiečio (1525–1568) įvykdyti pokyčiai, susikūrus Prūsijos kunigaikštystei (19 skyrius), padėtis M. Pretorijaus laikų Prūsijos kunigaikštystėje (23 skyrius).

Devintajai knygai ypač būdingas istorinių šaltinių, dažnai lotyniškų ir vertimų į vokiečių kalbą, citavimas. Didžiąją dalį 4-ojo skyriaus teksto užima su Mazovijos ir Kujavijos kunigaikščių, popiežių, prūsų kilmingųjų donacijomis, fundacijomis ir privilegijoms Vokiečių ordinui ir Prūsijos vyskupui Kristijonui susijęs šaltinių kompleksas. Visas 7-asis skyrius skirtas 1249 m. vasario 7 d. Kristburgo sutarties lotyniškam tekstui ir jo vertimui į vokiečių kalbą (p. 300–333). Vokiečių kalba paskelbtas 1660 m. gegužės 3 d. Olyvos taikos sutarties tekstas su vertimu į lietuvių kalbą užima net 60 puslapių (p. 734–791). Taip pat knygoje randame visą kartūzų vienuolio Heinricho Beringerio (m. 1444) „Kartūzo pamokymą“ (p. 428–475) ir daugelį kitų įvairių laikotarpių ir pobūdžio dokumentų (1440 m. Prūsų sąjungos sudarymo akto, 1525 m. Krokuvos, 1656 m. Labguvos, 1657 m. Vėluvos sutarčių ir kt. tekstus). Jie svarbūs Prūsijos istorijai, tačiau mažiau žinomi ir rečiau publikuojami Lietuvoje.

Penktojo „Prūsijos įdomybių, arba Prūsijos regyklos“, tomo pasirodymas žymi šio milžiniško leidėjų darbo pusiaukelę – iš 18 M. Pretorijaus veikalo knygų dienos šviesą išvydo devynios, tad liko išleisti tiek pat. Pastarasis tomas išlaiko tą pačią aukštą kokybės kartelę, kuri leidėjų buvo iškelta jau pirmame tome ir išlaikoma visose iki šiol pasirodžiusiose „Prūsijos įdomybių“ dalyse. Šaltinio rengimo publikuoti proceso sudėtingumą atskleidžia penktojo tomo pratarmė: tai ir finansų užtikrinimo, palankios darbinės aplinkos palaikymo, profesionalios komandos (vertėjai iš lotynų bei vokiečių kalbų ir į vokiečių kalbą, moksliniai redaktoriai, perrašų rengėjai) formavimo iššūkiai, su kuriais sėkmingai susidorota. Štai nespėjusio pabaigti penktojo tomo vertėjo Jono Kiliaus (1938–2012) darbai buvo pratęsti be žalos šio tomo bendram teksto integralumui. Taip pat svarbu išskirti leidėjų pagarbą tiek pačiam M. Pretorijui, tiek šio leidinio skaitytojams, kurią ypač atskleidžia leidėjų sprendimas atlikti išsamią lyginamąją „Prūsijos įdomybių“ rankraščių MSA ir MSB tekstų analizę. I. Lukšaitė ir jos komanda priėmė sąmoningą sprendimą pasirinkti sudėtingesnę, gerokai daugiau darbo reikalaujantį, tačiau tikresnius rezultatus siūlantį kelią, tai rodo jų atsidavimą darbui, kokybės siekį ir komfortiško kompromiso atmetimą. Galima neabejoti, kad ir paskutiniai du M. Pretorijaus gyvenimo darbo tomai bus parengti laikantis tų pačių principų. Belieka tikėtis ir linkėti leidėjams, kad šių „Prūsijos įdomybių“ tomų leidyba neužtruktų tiek, kad tai taptų skaitytojų kantrybės išbandymu.